

ՀԱՉԱԿ

ՅԵՂԱՓՈԽԻԹԵԱՆ ԲԵԱԿԱՆ ԾԱԳՈՒՄԸ

Ժողովուրդների կեանքի մէջ յայտնվում են այնպիսի ժամանակներ, երբ զգացվում է անհրաժեշտութիւն կերպով փոխանորդութեան կենտրոնի կերպերը, երբ տիրապետող թանձր մթնոլորտը ծանրանում է մարդերի վրայ, երբ ընդհանուր անապահովութիւնը, թշուառութիւնները, բռնութիւնները դարձնում են գրութիւնն անտանելի Ժողովուրդն ուզում է դուրս նետվել, հրաժարվել այդ կացութիւնից և ահա նա աշխատում է առաջանալ, բացատրութեան չղթան ծանրացնում ու կտրատում է նրա ունեւորը, փորձում է ձեռնկրով չարժել իր սլոք սպառած է գանձում, քարշ արած գլուխն է բարձրացնում սրի փայլն է նրա աչքերին խփում նա տեսնում է իր հանդէպ փրկութեան ճանապարհը և չէ կարողանում գնալ, իսկ այդ ճանապարհի ծայրին հանգիստ կեանք կայ և չէ կարենում փայլել նրանով, նա իր զլխին զգում է պայծառ երկինքն իր արևով և չէ համարձակվում նայել վերև, և ժողովրդի կամքի ու բարեկեցութեան հակառակ տիրապետող կառավարութեան ու յայտնի գառաւ կարգերի կողմից ամենայն ոյժերով բռնութիւններով, պաշտօններով է ճանապարհ այդ թշուառ միճակը, դարձնելով շրան անեղանելի: Բայց հակառակ ժողովրդի թըշ նամիների բոլոր խիստ նախազգուշութիւններին՝ հանգըստի ծարաւը, նոր ու թարմ գազափարեւին արմատ են ձգում զէթ ըմբռնող, գիտակցական փոքրամասնութեան մէջ և այսպէս կամ այնպէս գուրս են հանում իրենց մատաղ բողբոջները և երբեմն էլ ծաղիկները: Եւ ահա առաջանում են նախ անհատական, յետոյ և խմբովին փորձեր խաղաղ միջոցներով իրականացնելու ժողովրդի այս կամ այն պահանջը, նրա կեանքի այս կամ այն կէտը ձեւակերպելու, նրա կամքի ձայնին հետևելու: Բայց սրապէս խրոխտ ժայռին դիպչում են ալիքները և փչրուելով ցըրվում, նմանապէս այդ խաղաղ փորձերը կառավարչական մարմինն, ժամանակի կեանքին դիպչելով՝ չբանում են, և սպառնացանելով հողի վառութիւնը սերմերն աճեցնելու համար: Այդ ժամանակ նկատելի իրարանցում է ծագում զոնկ ըմբռնող փոքրամասնութեան մէջ, խուլ տրտունջները երբեմն բարձրաձայն դայրայթով են վերջանում, մտքերը սկսում են դառնալ անհանգիստ ու բորբոքվող, ազատութեան ոգին տիրում է և խեղդիչ մթնոլորդն անպատճառ պէտք է պատռվէ, որ մարդիկ կարողանան

չունչ առնել: Եւ ահա անբաւականների թիւն արագաբար աճում է, զայրոյթը, բողբոքը, վրէժխնդրութեան զգացումը զխտակցական փոքրամասնութիւնից իջնում է ընդ հանրութեան մէջ, ամբոխի կարգերը... Ժողովրդի կեանքի այդպիսի տագնապալից ժամանակներում իր դրութեան բռնի փոխախտութիւններն, աղետալութիւնը, յեղափոխութիւնը դառնում է անհրաժեշտ, անխուսափելի, դառնում է մի հարկաւորութիւն: Սկսած այդ ժամանակից օգն արդէն վարակվում է այդպիսի տէնդէնցիա յիստիալ (tendance), որովհետեւ ինչպէս ժանտախտը, յեղափոխական ոգին վարակիչ է այդպիսի ժամանակներում: Այդպիսի բոսիւն ժողովուրդը միայն պէտք է համարձակութիւն ունենայ և ինչ որ մի ժամ առաջ կանգուն էր՝ անկաճ կլինի մի ժամ յետ:

«Ամեն բան, ինչ որ կատարվում է աշխարհում, — ասում է Լամբէն իր « Parole d'un croyant » — ի մէջ, — ունի իր նախազգուշակութիւնը. երբ որ արեգակը մօտենում է ծագման՝ երկնամերկ ներկվում է անհամար գանաղան զոյներով և արեւելքը սկսում է այրվել որպէս կրակ: Երբ որ մօտենում է փոթորիկը՝ ծովեզրին լավում է խուլ աղմուկ և ալիքները սկսում են ինքն ըստ ինքն ան տատանվել:

«Անարմի մօրերը, որոնք դիպչում են իրար և խառնելով միմեանց հետ մոտաւոր երկնամերկ վրայ, իրենցով ներկայացնում են նշաններ, որոնք նախազգուշակութիւններն են մոտաւոր արևի ծագմանը: Խուլ տրտունջն ու ներքին չարժումը դայրացած, անհանգիստ ժողովուրդների մէջ առաջին նշաններն են փոթորիկի, որը կբարձրանայ այդ ժողովուրդների մէջ, որոնք նայն այդ ժամանակ զեռ զողում են: »

Եւ փոթորիկի այդ առաջին նշանները, ժողովրդի անբաւականութեան տրտունջները սկսում են զողացնել տիրապետող կառավարութեանը: Ընդհանրապէս տկար ու վախկոտ՝ կառավարութիւնն այդ ժամանակ կատաղում է և ըստ երևոյթին յայտնվում ուժեղ: Նման հոգեւորքի մէջ չարչարվողին, իր այդ արարքներում՝ կառավարութիւնը զործ է գնում ու կորցնում իր յիստիալ ոյժերը: Նրա ճնշումները, հալածումները, բռնա ու աքսորի նահաւատկութիւնները և նայն իսկ դահիճն՝ իրենց վայրագութեամբ ու ցատումով ժողովրդի զէմ ուղղված՝ դառնում են սարսափելի: Բայց այդ բոլորն աւելի է գրգռում ժողովրդի դժգոհութիւնը, ոխը և նպաստում՝ նրա նոր ու նոր դիւցազնական արարքների երևալուն: Այդ ժաման

նակ իրականութիւն է ստանում՝ հաղածում տարածում՝ առածը: Եւ ժողովրդի մշտական տրտունջը, — որ հանդիստ խօսքն է լսեցնել տալիս բռնաւոր կառավարութեան — որպէս թագ կացած որդ, անդադար փորում է, խոր խուլ է դարձնում այն հողը, որի վրայ կառավարութիւնն արդէն անհաստատ ոտով է յենվում: Այդ ժամանակից կառավարութեան ճակատագիրն արդէն որոշված է: Երկրի բնանան ընթացքի պահանջը, ներքին արիւնահեղ ընդհարումների երկայն շարքը նրան կտալէ տեղ տալ ժողովրդի ձայնին, ժողովրդի իրաւունքին ու կտրել, ժողովրդական ղեկավարութեան:

Մասնաւորելով մեր խօսքը, նայենք հայ ժողովրդի, հայ հասարակութեան վրայ:

Հայ ժողովրդի կեանքում մենք տեսնում ենք այն բոլոր նշանները, որոնք նախադաշնակում են հասարակական յեղափոխութեան առաւել կամ պակաս մոտաւոր ծագումը:

Մենք տեսնում ենք քաղաքանապէս մէկ անկարգ ու քայքայվող երկիր՝ թիւրքաց Հայաստանը: Հայ ժողովրդի կեանքի քաղաքական ու հասարակական բոլոր յարաբերութիւններն ու կերպերը վնասակար, փթած, անխել խանական են և ամենեւին բաւականութիւն չտալով ժողովրդային պահանջներին, վիճակված են կործանման: Մենք տեսնում ենք մի ժողովուրդ, որին կեանքի պայմանները, քաղաքական ու սոցիալական վայրենի կազմաւերացումը, հասարակական անապահովութիւնը արագաբար ամառում են դէպ անկում, ինչպէս մի քար լեռնից գլորվող դէպ անդունդ: Մենք տեսնում ենք մի երկիր, որտեղ անտեսական մշտական ճգնաժամները, անտեսական յարաբերութիւնների հարստահարիչ ու անանկացող կերպերը ժողովրդին ճնշում, աղքատացնում, պատառաւառ անում, մահացնում են: Մի խօսքով, մենք տեսնում ենք մի ժողովուրդ, որ իր կեանքի բոլոր կողմերով հասած է ծայրահեղ ստրկութեան և յանձնված է խուսն ու վայրագ թնամիներէ կամայականութեանը:

Վրան կից՝ մենք տեսնում ենք, որ հայ ժողովրդի կարգերում՝ որից որ ածում է զժողովրդին դէպ իր կառավարութիւնը: Մշտական տրտունջը, անընդհատարար առճգ պանդխտութիւնը, կրօնափոխութիւնը տկայայտ ապաքայներ են այդ զժողովրդին: Եւ միթէ սակաւ է սրտաւորում Հայաստանում տեսնել, ինչպէս հայ ժողովուրդն իր զժողովրդին յայտնում է ոչ միայն կողմնակի կերպով, այսինքն պանդխտութեամբ և այլն, այլ և ուղղակի կերպով ընդգիմադրում է կառավարիչներին և նրանց կարգադրութեան:

Իսկ հայութեան աւելի բարձր շրջաններում, օրինակ ինտելլիգենցիայի մէջ, զժողովրդին ընդունում է առաւել սուր կերպարանք: Հասարակական շատ երեւթեաներ մեր կեանքում դրան հաստատութիւն են: Նայելէս տեսնում ենք այդ ինտելլիգենցիայի մէջ մի փոքրամասնութիւն, որ իւրացրած ժամանակիս թարմ, առաջադէմ գաղափարները, միջոցներ է որոնում ու քարոզում այդ

գաղափարները իրականացնելու հայութեան հողի վրայ: Այդ փոքրամասնութիւնը, հակառակ ամեն ուղղակի և անուղղակի յարձակումներին, աւելի և աւելի խոր արմատ է արձակում հայութեան հողի մէջ: Եթէ այսօր նա դէս չէ ներկայացնում մի վստահ զօնութիւն, ընդունակ սրտերազմելու յանուն ժողովրդի բարօրութեան, անտարակոյս մօտ աւելի վաղը նա կլինի մէկ այդ պիտի այժ: Եւ դա այդպէս կլինի բնական օրէրի հիման վրայ: Նա ամենաճշգրիտ արտայայտութիւնն է հայութեան ներկայ հասարակական ճգնաժամների, որոնք աւելի արձարձվելով, աւելի քննվելով, վաղը կատանան աւելի որոշ կերպերանք, ընդունակ ամբոխին մղելու գէպ առաջ, արինադրու թնամու գէպ:

Այսօրուայ փոքրամասնութիւնը, կզանայ փառան մեծահամարութիւն, ամբոխ, այսօրուայ անբուական ոյժը՝ կզանայ փառան տեղուն աւելի մեծ ոյժը: Մենք հիմա զանվում ենք նախնի թաց օրուայ իրիկնաւ գէմին: Այդպէս ասուածք մեծամեծ անցքերի, օրհասական իրողութիւնների, արինահեղ կռիւների Պէտք է հետադառնալ լինել և խաղաղք ու ծաղր չլինել այնպիսի հասարակական երեւթեաներ, որոնք նախադաշնակութիւն են վաղուան հասարակական փոթորիկի, որը պէտք է վճռէ մէկ ամբողջ ժողովրդի ճակատագիրը: Պէտք է հետադառնալ լինել և բաց աչքով ուշի ուշով հետեւ այսօրուայ, ներկայիս քաղաքական այն բոլոր անցքերին, որոնք առաւել կամ պակաս աստիճանով վերաբերվում են և հայ ժողովրդին: Մտաւոր թոյնելով ներկան ընդհանրապէս և հայ հասարակական ներկայ երեւթեաները, մենք ուրիշ ենք անում վաղը իրերի ընթացքին՝ մեր հայրենիքում անկարող լինել այնպիսի ուղղութիւն տալ, որպէս պէտք է տանք, և որպէս ժողովրդի բարօրութիւնն է պահանջում: Մենք պէտք է պատրաստ լինենք վաղուան համար, այլապէս վաղը անհասարակական ամեն զժողովրդ ու երկրաշաղի տարրերի կամայականութեան ու կատաղի հոսանքին յանձնած կլինենք մենք ինքներս մղել:

ՄՍՏՆԵԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

„L'Armenie, les Arméniens et les traités“, par M. G. ROLIN - JAEQUEMINS. Avocat, ancien Ministre, Président de l'Institut de droit international.

(Շարունակութիւն . . .)

Եթէ մենք այսօրան երկար ժամանակ անաւարտ թույլնք մեր յօդուածը՝ դրա պատճառն այն էր, որ նոյն ինքն Պ. Բոյէն - Ժէկմէնսի յօդուածն անաւարտ էր: Մենք անցեալ անգամ խօսեցինք նրա յօդուածի, որ երեք գլուխից է սարունակվում, երկու գլուխների մասին եր-

*) Տ. „Հնչակ“ no 3:

բորդ գլխի վերջը հեղինակը խոստանում է շարունակել իր յօդուածը նոյն ամսագրի («Հանդէս միջազգային լրատունի») յետագայ համարներում: Սակայն մինչ այսօր այդ խօստումը դեռ չէ կատարվել: Այդ պատճառով մենք յարմար գտնելովք խօսել այս անգամ նրա յօդուածի երբորդ գլխի մասին, սպասելով հեղինակի յօդուածի շարունակութեան լոյս տեսնելուն, գէպի որն իր ծամանակին մենք մեր պարտքը կհամարենք վերադառնալ:

Հեղինակն իր յօդուածին երրորդ դուռը գլխաւորապէս նուիրում է Սան - Ստեփանայի և Բերդինի դաշնագրու թիւնների այն կէտերին, որոնք վերաբերվում են հայերին:

Ման - Ստեֆանյուի գաղաղութեան մէջ Ուստատանը ներս է մտնում 16 - րդ յօդուածը, որի պարունակութիւնը հետեւեալն է. «Քանի որ ուստայ զօրքերի մեկնիլը (evacuation) Հայաստանի այն մասերից, որ նշանակաւոր ած են և որոնք պէտք է յանձնվին Թիւրքիային, կարող է առաջացնել ընդհարումներ և վնասարեւր շարժութիւններ այդ երկու երկիրնորի լաւ յարաբերութիւնների մէջ» Բ. Գուռը յանձն է առնում առանց առաւել յետաձգութեան իրազօրծել բարենորոգումներ ու ըէֆօրմներ տեղական պէտքերի համեմատ Հայաստանի գաւառներում և տարհտվայնել զրանց Քիւրդերի ու Չէրքիզների յարձակումներից»

«Հաշտութեան պրոտոկոլը (protocole) և զաշխրքը, որ 31 յունուար 1878 թ. ստորագրվեցաւ Ալբրանապօլսում՝ ու շինչ չէ յիշում հայերի մասին, — ստում է Բօլէն - Ժէկ-մէնալը — Հայերը վրդովվում են այդ կէտից, և ի հարկի Նիսթէս պարտաբքի պնդումներն էին, որ նախատեսքին այդ կէտի ուղղելուն: Չտալով հայերին խնայպէս այն բո- լորը, ինչ նրանք կցանկային, Ասն - Ստեֆանօյի գաճա- կրութեան հայեցակէտը մտածանիչ էր անում երկու փաստի վրայ. ա) որ տեղական պէտքերը Հայաստանում պահանջում են բարեփոխումներ ու բէֆօրմներ, բ) որ Քիւրդներն ու Չէքերները միշտ վտանգ են սպառնում հայ ազգաբնակչութիւններին: Այդ կրկնակի փաստը հա- մապատասխանում էր այն կրկնակի միջադէպին պարտաւորութեան, որ յանձն էր տնում թիւրքիւն Ռոստոմանի հանդէպ. այսինքն ա) իրագոր- ծել անհրաժեշտ բէֆօրմներն ու բարեփոխումները, բ) ա պահովացնել հայերի զոյութիւնը վտանգներից: Եւ այդ կրկնակի պարտաւորութիւնը պէտք է իրազօրծվէր «ստանց ստաւիլ յետաձգութեան»: Միայն 16 յօդուածը չէր ասում թէ որպիսի կերպով Ռոստոմանը կվերա- հսկէ այդ պարտաւորութեան կատարման: Դա մի բաց- թողած կէտ էր, որ Ռեւլինի վեհապալմն անշուշտ անու- չադիր չէր թոյնիր

Այդ վեհաժողովի գերն էր ընդհանրապես, — չարտնադրվե հեղինակը, — փոխարենը, *mutatis mutandis*, Սան-Ստեֆանոյի սուս թիւրքական զաւնագրութիւնը, որ վերջ ազնայ պատերազմին, մեկ տասնմէն թիւրք-հարպական զաւնագրութեամբ, որի նպատակը պէտք է լինէր ապաշտպանել խաղաղութիւնը և պաշտպանել ու

պաշտպանել թիւրքիայի քրիստոնեայ ազգաբնակչութիւնները չափերն ու իրաւունքները, այն է՝ զննելով նրանց մեծ պետութիւնների ընդհանուր երաշխաւորութեան ներքոյ Այս վերջին տեսակետից ճիշտ է որ Բերլինի վեհաժողովը չէ ստեղծում մի նոր իրաւունք, որովհետեւ, որպէս մենք արդէն տեսանք և որպէս վաստերն այդ հաստատութիւնն, եւրոպական պետութիւնների ընդհանուր միջամտութեան իրաւունքը, իբրեւ երաշխաւորող քրիստոնեաների չափերը, արդէն զոյուեթիւն ունէր։ Բայց Բերլինի դաշնագրութիւնը Փարիզի 1856 թ. դաշնագրութեան վերաբերութեամբ ունի այն առաւելութիւնը, որ խօսքերը դարձնում է համերայի գրութեան իրականութեան հետ և որպէս թիւրքիայի միջազգային պարտաւորութիւնները։ Տարածայնութիւն է՛լ չէր կարող սեղի ունենալ... Կախիկն Կոստաւարութիւնները, որ լուի հարկատու էին թիւրքիային բայց ուրեք խեղապէս դադարել էին ազգայիններ լինելուց, ճանաչվեցան անկախ։ Բուլղարիայի մի մասը բաժանվում է թիւրք պետութեանից և դառնում է հարկատու Կառավարութիւն։ Կրա մէկ ուրիշ մասը, արեւելեան Բուլղարիայ անունով, տոանում է վարչական (administrative) լիակատար ինքնավարութիւն։ Բօանիան ու Հերցեգովինիան գրաւվում և կառավարվում են Աւստրիա - Հունգարիայի ձեռքով։ Եւրոպական թիւրքիայի միւս զաւառները կառանան նոյնպիսի կարգաւորութիւններ, որպէս Նրիտ կղզին։ Իսկ հայաբնակ զաւառները, որ անունով արդէն պարունակվում են Սան-Ստեփանոյի դաշնագրութեան մէջ, միթէ Բերլինի դաշնագրութիւնը կարող էր լուի նրանց մասին։ Իրաւունքի, որպէս և քաղաքական տեսակէտից այդ անկարելի էր։

«Ամս - Ստեֆանոսի զաչնադրութիւնը հաղորթվեցաւ մեծ պետութիւններին և որոշվեցաւ, որ „Նրա խրաբան չիւր յօդուածը կնքիւայացվի՝ վեհաժողովին, ոչ թէ նրա համար, որ այն ընդունվի, այլ քննելու թէ որ յօդուածն է՝ ընդունվի և թէ որոնք նրանցից պէտք է ունենան և ուրիշ պետութիւնների աջակցութիւնը։”

«Լիւան Բիւանարկը, — շարունակում է իր խօսքը Րօլեն Վէլկմէնը, — բանալով ժողովի նիստը, յայտնեց նայն միայրը «1856 և 1871 թթ. զաշնադրութիւններ ստորագրող պետութիւններն այստեղ ժողովված են ազատ փրճարանութեան ենթարկելու Սան Ստեփանայի զաշնագրութիւնը» Գրանից այն պէտք է հաւանցնել, որ Սան Ստեփանայի զաշնադրութեան այն յօդուածները, որոնք չեն ջնջվել կամ փոփոխվել Բերլինի վեհաժողովում ներկայ պետութիւնների միաձայն համաձայնութեամբ, պահպանել են իրենց ոյժը, և արդարեւ այդպէս են մնացել նրա մի քանի յօդուածները: Այդպէս էլ կարող էր լինել և 16 յօդուածը Հայերի վերարեբողթեամբ, եթէ Բերլինում ժողովված գիւտնադէտերը նրան ընտրեամբ առջը նէկնէ Այդ յօդուածն այն ժամանակ պահպանած կլինէր իր ոյժը, այսինքն միմիայն Ռուսաստանը կունենար իրաւօք լինել լիակատար հովանատ որ Թիւրքիայի Հայաբընակ գաւառների:

«Պարզ է, որ այդ հետևանքը չէր կարող համաճայնել

այսինքն առանց առաւել յետաձգութեան՝
 գործադրելի միջոցները, 61-դ յօդուածի դօրութեամբ,
 նրանով հայերին կիրառութեամբ, ոչ այլ ևս թղթի վրայ,
 այլ իրաւէս այն իրաւունքների գործածութիւնը: Աւ-
 րեմն, ընդհանրապէս կարելի է ասել, որ թուրքա-
 յերի նիւթական ապահովութիւնը, քաղաքական կացու-
 թեան կանոնաւոր պայմանները, սրաւ և քաղաքացիա-
 կան ու կրեւական ազատութիւնը այսօր գրված
 են միջոցաւ յետաձգութեան աւարտի (con-
 tractuel) իրաւունքի երաշխաւորութեան
 և մեծ պետութիւնների վերահսկողութեան
 ներքոյ: Թուրք կառավարութեան բնական
 պարտաւորութիւններն իր հաստատկների վերաբերու-
 թեամբ, մի կողմից՝ հայերի նկատմամբ այսօր մեծ պետու-
 թիւնների առջև դարձած են դրաւական յանձնա-
 րարութիւններ, իսկ միւս կողմից՝ Ասիայի միւս
 թուրքահայտակար թրիտոնականների նկատմամբ: Այսպիսի
 առջև են դարձած դրական յանձնարարութեան: Բայց
 թուրքիայի այդ պարտաւորութիւնները միմիայն մէկ ի-
 րաւունքով չեն հարստացրել մեծ պետութիւններին, ի-
 րենց կողմից այս վերջիններն էլ ունեն պարտաւորութիւն
 ներ, որ սկսած է իրագործել: Ընկերակալութիւնը կա-
 ռավարութեան հետ նրա պարտաւորութիւններն իրագոր-
 ձելու համար, նրանց վրայ է ընկնում Թուրքիայի պա-
 տաւորանաւորութեան մի մասը, և նրանք կատարած չեն
 լինել իրենց պարտքը, եթէ մէկ այդպիսի պայմանաւորու-
 թիւն մտած տաւ թողնեն: Այն ժամանակ աւելի լաւ
 էր ոչինչ պայմանաւորութիւն չանել յօդուած հայ ժողովու-
 ղի, քան նրա թշուառութեան վրայ աւելացնել կործան-
 ված յոյսերի դառնութիւնը:

Ներքին պատերազմի մի ճառը (21-ին յուլիսի — 2
 օգոստոսի 78 թ.) մեզ տալիս է մի կարծիք այդ յոյսերի
 մասին: Ճանաչելով, որ 61-դ յօդուածը հայերին չէ տա-
 լիս առանց աւելի քան բաւարարութիւն, նա այդուամե-
 նային պատասխանում է պատճառաբանութիւններին ու
 վհատութեան այն մարդկանց, որոնք կարծում են, որ զը-
 բանով ոչինչ չեն վստահուելու:

Նկատելին այն է, որ Ներքին պատերազմի իր վերջի-
 չած ճառում պարզօրէն յայտնում է, որ 61-դ յօդ. առ-
 միջոցաւ բաւարարութիւն չէ տալիս հայերին, այս-
 ինքն չէ իրագործում նրանց կացութեան այն բոլոր պա-
 հանքները, որ այսօր իսկ անհրաժեշտ են, չէ ապահովացը
 նում մեր կեանքի քաղաքական, հասարակական, տնտե-
 սական առաջադիմութիւնը, չէ կարող համարվել իրագոր-
 ձող ժողովրդի բարօրութիւնը: Բայց դրան կից Ներքին
 պատերազմը նայելով 61-դ յօդուածի վրա մէկ այլ տեսակէ
 տից, նկատում է, որ նա տալիս է հայերին զէթ դրի ան-
 ցած և մեծ տէրութիւնների կողմից ճանաչված մի յայտ-
 նի իրաւունք՝ պահանջելու բարեփոխելու ժողովրդի գրու-
 թիւնը: Էւ այդ տեսակէտից, ժողովրդի բարօրութիւնը
 յուսալով աւելի այն ազգային տոկոսն զործունէութիւն
 նից, որին 61-դ յօդուածի հիման վրայ կարող են
 հայերը ձեռք զարնել, քան նոյն այդ յօդուածի գործա-

դրութիւնից, իր նոյն ճառում Ներքին պատ. հետեւալ
 ոգևորված ու գեղարու հրաւերն է կարդում հայերին.

«Եթեանք Հայաստան. ուղարկենք այնտեղ մեր ունե-
 ցած բոլոր ընդունակ, կրթեալ և ազգին նուիրված հոգե-
 տրականներին. թող մեր բոլոր ուսուցիչները, մեր ամ-
 բող՝ այնչափ ետանդուն երիտասարդութիւնը, մեր ար-
 հեստաւորները, մեր վաճառականները խուսն բազմու-
 թեամբ երթան Հայաստան. թող այն ամեն թշուառները
 որ խեղճութիւնը, աղքատութիւնը վտարած է իրենց ըն-
 տանիքի զրկից, վերադառնան այնտեղ. սովը, ժանտախ-
 տը, ճնշումը պիտի դադարեն Հայաստանի մէջ. այնտեղ
 այլ ևս չի պիտի տեղի ունենայ բռնութիւն կեանքի, կոյ-
 քի, և պատի վրայ, և ոչ էլ արգելք աշխատանքի հա-
 մար: Այսուհետեւ Հայաստանը պիտի ունենայ իր անց-
 քերը, ճանապարհները, պիտի բազմանան գործարարները,
 անդլիական գրամագլուխներն այնտեղ գործ կ'անեն.
 Թող մեր գրամատէրներն էլ շատան և նոյն իսկ այսօրու-
 անից սկսեն գործը: Միանանք մենք վարժարաններ հիմ-
 նելու իւրաքանչիւր քաղաքում, իւրաքանչիւր գիւղում: մի
 անանք մենք ընդարձակելու մեր վաճառականութիւնը,
 առաջացնելու մեր արևտրականութիւնը: Թող Հնդկաս-
 տանի, Հայաստանի, Անգլիայի, Թուրքիայի, Ռուսաստա-
 նի, Աւստրիայի և Պարսկաստանի բոլոր հայերն իրար ձեռք
 տան և միմեան առաջադիմութեան այդ գործի համար»:

Սլոյզէս է բացատրում հայերի գրութիւնը պ. Ռոլէն-
 ժէկմէնսն իր բարեխիղճ աշխատութեան մէջ, որի հետ
 կարելիին չափ ծանօթացրինք «Հնչակի» ընթերցողներին:
 Սլոյզէս է նա երևան հանում այն քաղաքական հանգու-
 մանքների բարդութիւնները, որոնք պատճառ եղան 61-դ
 յօդ. զրուսթեան: Սլոյզէս է նա փաստաբանում յօդուած
 հայերի թէ՛ մարշալական և թէ՛ 61-դ յօդ. իրաւուն-
 քի տեսակէտից: Խօստովանելով, որ յիշեալ յօդուածը
 անմիջական բաւարարութիւն չէ տալիս հայերին, այս-
 ինքն այդ յօդ. գործադրութեամբ միայն տարրական բա-
 րախօսումներ կ'լինեն Հայաստանում հայերի պէտքերի
 և ըզձերի միայն minimum-ը կ'իրագործվէ, այդուամե-
 նային նրա կարծիքն այն է, որ այդ յօդուածն, արդէն մտել
 է միջազգային գրական իրաւունքի շրջանը, որ նա մտել
 է իրեն տրամաբանական հետեւանք նախնիաց անցքերի
 ու իրաւութիւնների և որ զոյն տրամաբանութիւնն իսկ
 պահանջում է այսօր 61-դ յօդ. գործադրութիւնը:

Մնացի է ճիշտ տաան տարի այն օրից, երբ այդ տարա-
 բազա յօդուածը զրի անցաւ: Մնացի է տաան տարի, թող
 ներվ հայերի յոյսերն անկատար, ցոյց տալով նրանց և
 բաղնների ոչնչութիւնը. ուրանալով նրանց ցանկութիւննե-
 րը և այդպէս, խորատուգելով նրանց անբացատրելի ու
 բթամիտ համբերութեան մէջ, որի մասին նրանք իրանք
 իրենց հաւիւ չէին տալիս: Նրանք, կարծես, ինչ որ բան
 տպատում էին տակաւին հարաւական պետութիւններից:
 Սլոյզ սպասելն աւգիոք անկեղծ էր, թէ իր զլխի ճարն
 անելու ցանկութեան ու համարձակութեան բացակայու-
 թիւնն էր դրա պատճառը: — Մենք կարող ենք ասել,

որ գուցէ երկուսն էլ իրենց բաժինն ունէին, բայց վերջին յատկութիւնը, կարծում ենք, որ անվրէպ կերպով կարող ենք համարել այդ բթումիտ ու նախատական համբերութեան զխառնուր, աւելի ճիշտ, միակ շարժառիթը: Բայց անցած լինելով ամիսը տասը տարի, բացարձակաբար անենք այստեղ ալ. Բօլէն - լէկմէնսի հետ միասին հետեւեալ հարցերը. «Հայ ազգաբնակչութիւնների կեանքը, կայքն ու պատիւը մինչև 78 թ. եղածից արդեօք աւելի՞ ապահովված են, թէ ոչ: Անդէն գիւղացիներն արդեօք առաւել՞ պակաս ենթարկված են իրենց չքմապատու վայրենի ցեղերի յարձակումներին: Արդարութիւնն արդեօք գործադրվում է գէթ փոքր - ի - շատե՞ տեղի բարեկեցութեամբ. վարչութիւնն իր բնութիւնն արդեօք առաւել՞ մեղմացրել է: Արդեօք պաշտօնականներն այսօր առաւել՞ կրթված են և էլ աշխարհն փշացած չեն: Այս խօսքով ի՞նչ է արել թիւրքիսն, ի՞նչ են արել մեծ պետութիւնները, և ի՞նչ պէտք է անէին նրանք դորձադրելու համար միջազգային յանձնարարութիւնները, որ նրանց վրայ ստանձնել է Բելլինի դաշնագրի 61 - րդ յօդոածը:»

Պ. Բօլէն - լէկմէնսը խոստանում է այդ հարցերին պատասխանել. Երբ որ այդ խոստումը նա կկատարէ, մենք կվերադառնանք նրա պատասխանին, բայց առաջ ժամ մեր կողմից ասենք երկու խօսք դրանց մասին:

Կարծում ենք, պէտք է հաստատացած լինել, որ ալ. Բօլէն - լէկմէնսը կասէ, թէ ոչ. թիւրքիսն և ոչ մեծ պետութիւնները հայերի համար ոչինչ չեն արել, բայց, որ նրանք պէտք է անէին, կամ պէտք է անեն իրենց յանձնառած պարտականութիւնները, եթէ ուղղւում են «հեռացրել և կամ մեղմացնել գալիք յուզումների ու խառնակութիւնների պատճառները»:

Իսկ մեզ, հայերիս, քաջ յայտնի է, թէ ինչ է արել թիւրքիսն: Հայաստանի այսօրուայ աղետալ դրութիւնը մեզ ապացուցանում է, որ թիւրքիսն, վախճանալով թէ 61 - րդ յօդ. ներշնչութեամբ հայերը ոգի են առնում, տեղի վատթարացրել է հայ ժողովրդի կացութեան բոլոր կողմերը, քան երբ և է: Ժողովրդային միջնորդութիւնը դարձած խաղաղութիւնը մինչև իսկ ամենայնաւոր մոլթէգիմի (fermier) ձեռքին, յայտնվում է ոչխարների հօտ գայլին պահ տրված: Վայրենի ու ազատ կատաղութիւնն ինքը, վայրենութեան ու տգիտութեան վիճն է դրնում մի ժողովուրդ, որ ընդունակ է մարդկային առաջադիմութեան: Օրէնք, կարգ, կանոն, մարդկային կացութեան ներդաշնակ համակերպութիւն, և այդ բոլորը, թէ՛ կու՛մ հէնց բռնապետական սկզբունքի սխտէմայի վրայն վաճ, — ո՛չինչ չկայ այդ երկրում: Աւագակ ինքը սուլթանը, աւագակներ նրա բարձր և ստորին պաշտոնականները, աւագակ ցեղերն էլ նրան աջակից, թիւրքիսն իսկ մի սկզբունք ունի, — անել ամեն բան ժողովրդի հակառակ, քանզի, հարստահարել, աւերել, ազգատաքնել ժողովրդին և և թէ՛ նրան թոյլ տրվէր, նոյն իսկ միանգամայն ոչնչացնել, կոտորել հայ ժողովրդային ընդհանրութիւնը:

Իսկ մեծ պետութիւնները. իսկ նրանց յանձնառած

պարտաւորութիւնները հայերիս վերաբերութեամբ: Այս կէտի վրայ մենք կանգ չենք առնիր. Հէնց այս յօդոածում մենք առիթ ենք ունեցել յայտնելու մեր կարծիքը դրա մասին: Այսինքն Վաթֆիի այն խօսքը. — «Ըստ ընդ իր հօր հոգու համար մեզ չի օգնիլ. նա պէտք է տառը բան առնէ մեզից, որ մի բան տայ: Վարդ պէտք է իր սեպհական աշխատութեամբ և իր սցծով տալ կանգնել:»

Ինչի՞ հայերիս շարունակել ինքնախարկութեամբ պարպել: Խնդիրը սուր ու պարզորոշ կերպով դրված է մեր հանդէպ. —

Բնութեան լուծը մեզ կորստին է մատնում, — պէտք է ազատվինք նրանից, յանուն մարդկային գոյութեան ու առաջադիմութեան: Թիւրքիսն մեզ շատ բան է խոտաւորում, բայց երբեք չէ իրազորւում. ապագայում էլ չի իրազորվի և չէ կարող իրազորվել, իր չահիրն ունենալով աշխի առջև: Այսուհետև մեծ պետութիւնների դորձադրութիւնների ժամաշարը նրանց չահիրն են և միմիայն նրանց չահիրը: Նրանց վրայ դրած յայտն էլ ուրեմն առաջին է ընտրած իր շինութեան հիւր: Այսօր մեր կեանքը, մեր ճակատագիրը, մեր ապագան կախված են այդ կորստարկ հանգամանքներից: Ի՞նչ անել ուրեմն: Խօ չէ՛ կարելի նստել ծովեզրին և սպասել, որ փոթորկալի ծովը հանդարտվէ: Որքերը, աժիւնները, տարիները սահում են արագութեամբ: Վերայիշած հանգամանքների «փոթորկալի ծովն» ամեն րօպէ մեզ սպառնում է կլանել և խորտակել իր խորունկ յատակը: Ի՞նչ անել, ուրեմն... Քանի՜ անգամ մենք զոյնախի հանգամանքների մասին խօսելով յայտնել ենք մեր կարծիքը: Եւ ասանք այստեղ նոյնը Վաթֆիի չրթներով. — «Եթէ կայ մի բան, որ կարող է փրկել հարստահարված և ճնշված ժողովրդին, դա է — բողոքը, ինչ կերպով և յայտնվելով ինչ էր նա: Գծգոհութիւնը, տրտմանը և իր վիճակից մի աւելի բարեբար վիճակի ցանկանալը — ահա այն փրկարար շարժառիթն էր, որ կարող են մեզ ազատել ստրկութիւնից: Իսկ համար երբեք մեծ խեղտվում են, մահաւանում են այդ տեսակ բարձր ձգտումն էր:» Այդ բոլորը պէտք է լինի քաղաքական ու սոցիալական յիզախութիւնը, ամբիօրով իր մէջ և իր գործողութիւնների առաջնորդ ունենալով մարդկային կազմակերպութեան բարձր իզլախները, նպատակները, ժամանակիս ճշմարիտ առաջադէմ գաղափարները, որ մատակարարում է զիտութիւնը:

Եթէ հայերն անկարող են գիտակցարար ու դորձաւ կանապէս հաշտվել այդ ձգտումների հետ և իրաջնել նրանց. և թէ հայերի չրթներին դրանք սկէպտիկական բովանդակ առաջացնեն, եթէ հայերին այդ ձգտումները զառաջանք թւան և նրանք նախամեծար համարեն իրենց համբերութիւնը, որի մէջ «խեղտվում են, մահաւանում են այդ տեսակ բարձր ձգտումները», որոնց հայերն անգիտակցարար կրում են իրենց մէջ. — այն ժամանակ մենք կասենք. «Գծրաշու է այն ապգը, որ օտարի ոգնութեանը կարօտ կը լինի Ողորմութիւն խնդրողի և

րեսը սե կը լինի և քսակը դատարկ, (Բաֆֆի) Գըժ-
րա՛դ" է այն ազգը, որ կամոց անգիտանում է մարդկա-
յին վսեմ ձգտումները և ծուլանալով վախենալով իրեն
տկար համարելով, զիտակցարար հաշտվում է իր ստրկա
կան կացութեան հետ և այդպիսով ինքն իրեն յանձնում
անկարելիութեան, ցոյց տալու համար՝

«Ի՛նչ ինքն ունի հոգի և սիրտ քաջ,
Լ՛ի անվախ կենի թշնամու առաջ,
Վ՛ոն է իր փառքը մահով յետ կըխլէ
Եւ այնպէս կը լուէ»

Հ .

ՀԱՅՈՑ ԿԵԱՆՔԸ

Մենք չենք ուզում այսօր զրազվել պոլսահայերի ին-
տրիգներով, որոնց զոյութեան համար առիթ կըրէք չէ
պակասու և Այժմ այդ առիթը ներկայացնում է պատրի-
արքական նոր ընտրութիւնը։ Պատաստած զանազան
կուսակցութիւններէ՝ երեսփոխանները, սուլթանի այդ հա-
ւատարիմ հպատակները, մեծ ասպարէզ ունեն իրար
դէմ դաւար սարքելու։ Այդ գաւերի շարժառիթը, ինչպէս
միշտ, այսօր էլ նրանց անձնական շահերն են, նրանց
մէջ գոյութիւն ունեցող անձնական անհաշտութիւնները,
թշնամութիւններն են։ Լի կան այնպիսի քաջեր նրանց
մէջ, որ կառավարութեանը լարում են հայերի դէմ և
կառավարութեան միջոցով՝ ուզում են զլորել և այն շին-
չին առանձնաշնորհումները, որոնցով այսօր պոլսահայե-
րը, գէթ ըստ երեւոյթին, ծուռումուռ կերպով կարողա-
նում են լսեցնել տալ իրենց ձայնը Ի՛նչ որ է
թողենք այդ կէտը։ Պատրիարք դեռ չկայ։ Սպասենք,
ուրեմն

Պ. Գլխաւոր, անդամները զործերի նախարարութեան,
պաշտօնական կերպով վերջերս այցելել է Մակարին։ Այդ
անսակցութեան նպատակն աշխատել են մոթ պահել։
Բայց ընդհանուր տարտորութիւնն այն է, որ ուստաշա-
յերի համար այնքան էլ անորոշ չէ սիւրբի զնն և ր
չեն պատրաստում Մակարի վեհարանում։ Ինչ որ լու-
րեր ու ակնարկներ կան հայոց եկեղեցու մասին այդ ան-
սակցութեան առիթով։ Այդ լուրերն ու ակնարկները ու
չինչ մխիթարական չունեն։ Մեզ գրում են մասնաւորա-
պէս, որ իբրեւ Գլխաւոր առաջարկութիւնների մէջ, որ նա
տրել է Մակարին, կայ երկու հաւաքը իր կէտ։ Առաջի-
նըն այն է, որ իբր Գլխաւոր Մակարին առաջարկել է հե-
ռացնել Ռուսաստանի հոգից ո՛չ ուստաշայտակ հոգեո-
րական բարձր աստիճանաւորներին։ Այդպիսի առաջար-
կութեան նպատակը պարզ է։ Կան կովկասում թիւրքա-
հրապառակ հոգեւորականներ, որոնց ներկայութիւնը ու-
սայ կառավարութիւնը չէ մարտում։ Ուստի թւում է, որ
նրանք «չափազանց», հայ են Թէ արդեօք ի՛նչ պա-
տասխան է տվել Մակարին այդ առաջարկութեան — մեզ
չեն գրում։

Եթէ ուստայ կառավարութեան այդ առաջարկութեան
Մակարը համաձայնէ, այն ժամանակ ապագայում
մէկ ուրիշ ո՛չ ուստաշայտակ կաթողիկոսի ընտրութիւ-
նը ուստայ կառավարութիւնը նայն այդ հիման վրայ կա-
րող է չվտերացնել։ Կպատասխանեն թէ օրէնքով կառա-
վարութիւնն իրաւունք չունի այդ անելու։ Միամիտ
պատճառարանութիւն։ Բռնապետութեան զլխաւոր յատ-
կանին այն է, որ նա օրէնք չէ ճանաչում։ Բռնապետա-
կան լիազօր կայսրն օրէնքից դուրս է, նրա կամքն օրէն
քի չէ ենթարկվում։ Օրէնքն է ենթարկվում նրա կամքին։
Վրաւելով ուրեմն, մի Մակարի համաձայնութիւն իր
մէկ անգամ արած առաջարկութեան, ուստայ կառավա-
րութիւնն արդէն իրաւունք կստանայ ո՛չ թէ միայն չվա-
ւերացնել ազգով ընտրված կաթողիկոսական աթոռի օ-
տարաշայտակ կանդիտատին, այլ նա այդպիսով իր իրա-
ւունքը կհամարէ միակ ինքը նշանակել կաթողիկոս այս
կամ այն ուստաշայտակ հոգեւորականին Այդպի-
սով մի Մակարի ձեռքով մենք մեզ անզուրկը զլորած կը
լինենք, մի ազգամիտա Մակարի ձեռքով՝ որն, արդէն
յայտնի է, մի ր ո՛չ քիչ իրաւունքները ոտնակոխ արեց յօ-
գուս բռնապետներին։

Վերսի արած երկրորդ առաջարկութիւնն իբր հետե-
ւաւն է։ Որ ուստայ կառավարութիւնն իմանայ թէ հայ
ուսուցիչները «բարեմիտ», անձեր են, պէտք է, որ հայոց
վարձարաններում ուսուցիչներ ինքը նշանակէ։ Եւ իբր
Մակարը մութ Ֆրագներով պատասխանել է ուստայ
պաշտօնային թէ՛ քանի որ ուստայ կառավարութիւնը
հաւատ է ընծայել իրեն, Մակարին, և կաթողիկոս է
ընտրել, նա կարող է ապահով լինել, որ Մակարի նշանա-
կած ուսուցիչները կլինեն բոլորովին «բարեմիտ» անձեր . .

Կատարելանել թունաւորել պարսիկներին հայերի դէմ՝
— ուստայ կառավարութեան կովկասեան քաղաքականու-
թեան նշանաւոր կէտերից մէկն է դարձել վերջին տարի-
ներս։ Երկպառակութիւններ, թշնամութիւններ սերմա-
նել երկու իրար հետ խառն ասլորող ժողովուրդների մէջ և
այդպիսով միշտ պատեհ առիթ ունենալ հալածելու հայի
րին, և խաբելով պարսիկներին, նրանց ազաններին, բէկերին
և խաներին պետական շքանշաններով, նրանց տելի քա-
ջայերելու հայի դէմ մղած կուռում, — ահա թէ ո՛ր աս-
տիճան բարբարոսութեան է հասել ուստայ կառավարու-
թիւնը, ահա թէ ի՛նչ միջոցներն է նա զիմում հայերին
ճշելու, հալածելու համար . . .

Ռուսաստանի հիւսիսային ստանամանիքներից թանձր
ամպերը քշվում են դէպի կովկասեան տաք հարաւը —
զմեցի փոթորիկ լինի Ռուստայ կայսրն այս ամա-
ռը ուզում է այցելել Կովկասը Վա մեծ քաջութիւն է
նրա կողմից . . . Բարի՛ ճանապարհ

Թիւրքաց Հայաստանի հայ ժողովրդի կեանքում ամե-
նասուր կերպով աչքի ընկնող երեւոյթներից մեկը հիմա
պանդխտութեան անընդհատ հոսանքն է։ Որոշելու հա-
մար այդ իրողութեան հետևանքներն իրենց բոլոր ման-
րամանութիւններով ու կերպերով հարկաւոր է լուր՝
հետազոտութիւն և ուսումնասիրութիւն։ Բայց այդ հի-

տեւանքներն ընդհանուր կերպարանքը նկատելի է ամեն ուշագիւր աչքին: Հայաստանցին պանդխտութեան դիմելով գլխաւորապէս, եթէ ոչ բացառապէս, զայն է բաղմամբ քաղաքներ, ինչպէս Կ. Պոլիս, ուր նրանց թիւը 40 հազարից աւելի է, Զմիւռնիա, թիֆլիս, Բագու, և բնակ են այլն: Այդ քաղաքներում նրանք պարագլուխ են մշակութեամբ, համալսութեամբ և ներկայանում են քաղաքային ամենաշքեղ զատակարգը: Այդ աշխատանքը որով նրանք հայթայթում են իրենց ապրուստը, պանդխտներն քանակութեան համեմատ բաւական առատ է: Բանող ձեռնների առաջարկութիւնն անհամեմատ շատ է, քան պահանջը նրանց մէջ: Գրանից առաջանում է պանդխտների մեծամասնութեան անգործութիւնը, հետեւաբար և այն ամենայն տեսակ զրկանքներն ու նկույթիւնները, այն ֆիզիքական ու բարոյական քայքայումը, մի խօսքով՝ այն բոլոր բաղմամտեակ թշուառութիւնները, որ խրոնիկական կամ թէ ժամանակաւոր անգործութիւնը և կամ նոյն իսկ տանան աշխատանքը ծագեցը: Նուժեն պանդխտների շարքերում: Այդ թշուառութիւններն ընդհանրապէս իրենց կացութեամբ ստանում են մէկ այլ կերպարանք, — քաղաքային պրօլետարիատ (prolétariat) կերպարանք, իր տեղական պայմաններից առաջացած առանձնայատկութեամբ ու բնութագրութեամբ:

Մեր ինտելլիգենցիան նրանց կացութեան վրայ շատ քիչ է ուշագրութիւն դարձնում: Նա կարծես բաւականանում է միայն մատնանիլ անելով պանդխտութեան երկուցի վրայ: Բայց արդեօք ինչպէս բուժել ցար, ինչպէս արգելել աւելի դարգանալ այդ երկուցին, — մեր ինտելլիգենցիային պանդխտութեան այդ կողմերը, եթէ չտանք բոլորովին, շատ քիչ են զբաղեցնում: Բայց պէտք է ասել, որ այդ կողմերի վրայ էլ ուշագրութիւն դարձը նորեր կան: Այսպէս, մի քանիների մէջ յղանում է հետեւալ միտքը՝ թէ ինչպէս վերջ տալ այդ հոսանքին: Եւ այդ բանի համար նրանց բոլոր ուշ ու միտքը զբաղում են արդէն պանդխտութեան գոհերը՝ քաղաքային պանդխտները: Նրանք ուշագրութեան են տանում այն կէտը, որ պանդխտներն, իրենց պրոպետարիական ծանր դրութիւնից դժգոհ, դիւրութեամբ կենթարկվին պրօպագանդային հայրենասիրական ոգւով վառված՝ վերադառնալ հայրենիք: Եւ, ուրեմն, այդպիսի պրօպագանդան պանդխտների կարգերում անպտուղ չի լինիր: Արդարեւ, այդ պրօպագանդան, իբրեւ միջոց հայրենի հողին կրկին յանձնելու այնտեղից պանդխտած զաւակներին, վատելով զրանց հայրենասիրական զգացումով, կարող է պանդխտութեան պրօպետարիատի օգտին ծառայել: Սակայն չէ՞ որ պանդխտութեան խնդրի էությունը և նրան տալի վճիռն այդ պրօպագանդայով սրտի անկարելի է: Ինքնագրեւոր, որ պանդխտները պրօպագանդայի ազդեցութեամբ կվերադառնան հայրենիք, բայց միթէ պանդխտութեան հոսանքը դրանով վերջ կտանայ: Բնութաբան հատկապէս պանդխտներին կարող ենք հայրենիք վերադարձնել, — շատ զեղեցիկ գործ, իսկ ինչպէս անենք՝ որ

հայրենիքում վերանայ պանդխտութեան վարակիչ ախտը, որ պանդխտութիւնները չարունակվեն և դարձնալ նորակ պանդխտներով չբացվեն քաղաքները: Եւ որ ծառի արմատը սկսում է փակել, նրա ճիւղերն էլ սկսում են շրտնալ: Կարելի չոր ճիւղերը, դրանով թարմ ճիւղերին չէք ապահովեցնել շրտնալուց: Իր ժամանակին ծառի արմատի հիւսնոցութիւնը կվարակէ և թարմ ու կանաչ ճիւղերին, որոնք կսկսեն նմանապէս շրտնալ: Հետեւապէս, ծառն իր ճիւղերով շրտնալուց ազատելու համար հարկաւոր է զարման տանել նրա փառղ արմատին, որովհետեւ ծառի կործանման բուն պատճառն արմատումն է կայանում: Այդպէս է և պանդխտութիւնը: Բուժելով նրա ճիւղերը՝ պանդխտներին, չէ կարելի բուժած համարել պանդխտութիւնը: Նրա բուն պատճառը, նրա արմատն այդուհետեւ էլ կախումակ է: Նոր ու նոր պանդխտներ առաջանել: Եթէ մենք լրջօրէն ուզում ենք պանդխտութեան հոսանքի առաջն տանել, պէտք է ստանայ նախընդունած մտքերի, ստանայ վերադառնալ գաղափարների, բացառապէս յենվելով փառղերի և իրողութիւնների վրայ, պարզեւոր, որոշեւոր մեղի պանդխտութեան պատճառը, այդ պատի արմատը և այնուհետեւ ջանալ նպատակաւոր միջոցներով քննել այն պատճառը, բուժել հիւսնոցում արմատը:

Պատահել է լսել ու կարդալ, որ պանդխտութեան պատճառը գտնվում է նայն իսկ հայերի, հայ ժողովրդի պատմի գիտատեսէր, օտարամիտ, «հրէական» բնութագրութեան մէջ: Այդպիսի կարծիք արդէն ինքն ըստ ինքեան շատ միակողմանի է, բայց դրանից մեծ սխալ է, իրաւացի չէ: Շատ ժողովուրդների մէջ եղել է պանդխտութեան ժամանակ՝ աւելի կամ պակաս սուր առաքանութիւն: Եւ պատմական փաստերը մեզ ապացուցանում են, որ ժողովուրդների (նմանապէս և հրէաների) պանդխտութիւններն իրենց բուն պատճառ ունեցել են հաւարակական կեանքի, քաղաքական, սոցիալական ու տնտեսական, անհոհացուցիչ պայմաններն ու վիճակը: Իսկ այս կամ այն պանդխտող ժողովրդի բնութագրութեան առանձնայատկութիւնները չէ կարելի պանդխտութեան պատճառ համարել: Այդ առանձնայատկութիւնները միմիայն կարող են պանդխտութեանը տալ այս կամ այն ձեւն ու կերպը, այս կամ այն առանձնայատկութիւնը, կերպարանքը և ոչ ուրիշ: Իրողութիւնները հաստատում են, որ հայերի պանդխտութիւնն էլ այդ ընդհանուր կանոնից ամենին չիզված չէ:

Թիւրքահայ պանդխտութեան մասին մեր խօսքն այսօր կարճ է. ոչ տեղը և ոչ ժամանակը մեզ չեն ներում աւելի երկարացնել: Մենք այդ նիւթին կվերադառնանք:

— Յօդուածներ, թղթակցութիւններ և տեղեկութիւններ ուղարկել հետեւալ հասցեով.

Montpellier. (France). — M. Beniard. Poste restante (No 25). Իսկ զրամ ուղարկել.

Bale. (Suisse). — M. Daniel. Poste restante.